

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ЕКОНОМІКИ АПК

© Кравченко Т. П., 2011

У статті визначено поняття галузевого терміна; встановлено, що термінологія економіки АПК сформована на основі наявного мовного матеріалу за допомогою поширених в українській мові способів словотворення, з-поміж яких найпродуктивнішими є суфіксація, слово- й основоскладання та аббревіація.

Ключові слова: українська мова, економічна термінологія, галузевий термін, словотворення, афіксація, композиція, юкстапозиція, аббревіація.

The article defines the concept of branch term; it is established that economics terminology of AIC is based on the basis of the present linguistic material with the help of broadened methods of word building in Ukrainian language. Suffixation, word and stem formation and abbreviation are the most efficient.

Keywords: Ukrainian language, branch term, economics terminology, word building, affixation, composition, word and stem formation, abbreviation.

Однією з найактуальніших і найскладніших проблем української термінології кінця ХХ – початку ХХІ ст. стала проблема формування та подальшого унормування термінологій різних галузей знань на національній основі. Вона зумовлена низкою позамовних чинників, насамперед проголошенням незалежності України, наданням українській мові статусу державної, демократизацією суспільно-політичного життя в Українській державі, ринковою орієнтацією її економіки тощо.

Останнім часом великого значення надають дослідженню спеціальних економічних термінологій, передусім визначенню їхніх структурно-семантичних параметрів в економічній термінології, питанням стандартизації та кодифікації. Термінологія економіки агропромислового комплексу (АПК) поки що залишається поза увагою українських мовознавців. Метою цієї статті є спроба визначити найпродуктивніші способи творення галузевої термінології. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати загальні й специфічні закономірності організації терміносистеми економіки АПК, що сприятиме її впорядкуванню, стандартизації та кодифікації, дасть змогу прогнозувати тенденції її подальшого розвитку, водночас допоможе досягти належного рівня мовного забезпечення цієї економічної галузі.

У будові термінів терміносистеми економіки АПК простежуємо словотвірні тенденції, що характерні взагалі для всієї літературної мови. Услід за іншими дослідниками ми розрізняємо «морфологічний, або зовнішній словотвір, який становлять: 1) афіксація; 2) основоскладання, чи композиція; 3) словоскладання, чи юкстапозиція; 4) скорочення, чи аббревіація; і семантичний, або внутрішній, словотвір, що полягає в семантичних змінах лексем» [1, с. 3]. Тому **галузевим терміном** економіки АПК вважаємо похідну одиницю, утворену за сформованим в українській мові словотвірним типом або за допомогою іншомовного компонента.

Термінологія економіки АПК виокремилася нещодавно, тому галузевих термінів на позначення понять цієї галузі незначна кількість і їх дуже важко вичленувати із загального континууму через низку екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Проте не викликає сумнівів те, що агроенічні знання потребують і власного корпусу термінів, який має постійно поповнюватися й удосконалюватися, а у зв'язку із цим постає потреба періодично залучати нові мовні засоби для номінації об'єктів, процесів і явищ, що виникають.

У термінології економіки АПК суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний способи творення спеціальних термінів набули різного поширення. Якщо перший є одним з найпродуктивніших, то другий і третій – представлені поодинокими прикладами. Саме афіксам або дериватам учені відводять провідне місце в становленні терміносистеми, доводячи, що «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [2, с. 42]. Звідси для термінології, з огляду на її системність, узагалі характерне прагнення до закріплення за окремими суфіксами й префіксами певних термінологічних значень, що пояснює продуктивність морфологічного способу. На позначення однотипних понять здебільшого використовують однотипні словотворчі засоби.

З-поміж суфіксів спеціальних термінів найпродуктивнішим виявився суфікс **-нн-**, за допомогою якого від основ дієслів утворюються терміни-іменники на позначення дій процесуального, тривалого характеру, пор.: *паювання – процес поділу майна і землі на частини між членами колгоспу; парцелювання – процес розподілу на маленькі ділянки землі* [3, с. 69]. Іноді цей суфікс приєднується до основ іменників, бо ні словники, ні фахова література не зафіксували їхніх твірних дієслів, пор.: *землювання – проведення комплексу робіт капітального ремонту ґрунту* [3, с. 129]; *фермерування – процес переходу від колективного господарства до фермерського* [3, с. 4].

Щодо термінів з нульовим суфіксом, уживаних у термінології економіки АПК, то серед них слід розглянути ті, що ввійшли до аналізованої групи внаслідок термінологізації загально-вживаних слів з нульовим суфіксом (*перерозподіл, торг* тощо) і ті, що утворилися безпосередньо в ній за допомогою нульового суфікса. Таким є термін *надій*, що вживається з конкретизатором *молоко* та виражає результативне значення «кількість надоеного молока за певний період».

Терміни із суфіксом **-ість** утворені від основи прикметника або дієприкметника і в термінології економіки АПК означають властивості та величини. Напр.: *розораність – показник кількості земель, уведених у господарський обіг унаслідок обробітку; сезонність – нерівномірність і нерегулярність випуску продукції окремими галузями промисловості, сільського господарства, будівництва впродовж року, спричинені порами року, природними явищами та ін; товарність – визнання вартості та ціни землі, зарахування їх до системи економічного обороту ресурсів держави; щільність – показник кількості поголів'я тварин, установлений з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь*.

Помітна тенденція до дедалі активнішого поєднання основ складних прикметників із суфіксом **-ість**, пор.: *землемісткість ← землемістк(-ий) + -ість, землезабезпеченість ← землезабезпечен(-ий) + -ість, медопродуктивність ← медопродуктивн(-ий) + -ість*.

За допомогою суфікса **-ств-** та його алофонів **-зтв-**, **-цтв-** утворені терміни, що позначають: 1) галузі АПК: *хмелярство – галузь рослинництва, яка вирощує хміль; буряківництво – галузь рослинництва, яка вирощує буряки із промисловою метою; рільництво – галузь сільського господарства, яка вирощує польові культури, землеробство*; 2) сукупність осіб чи предметів як одне ціле: *селянство – найдавніша соціальна верства населення (клас, що проживає в селі), зайнята виробництвом сільськогосподарської продукції на власній, орендованій або наділеній землі; фермерство – сукупність усіх фермерів*; 3) вид діяльності: *фермерство – фермерська система господарювання; трейдерство – вид експортної торгівлі на ринку агропродукції*.

Порівняно невелика група інноваційних термінів на позначення осіб, зайнятих безпосередньо в агропромисловому комплексі, утворена за допомогою національних словотворчих засобів – суфіксів **-ик**, **-ник**: *аграрник – фахівець з аграрного питання; пайовик – колишній член реструктурованого КСП, який має права на отримання майнового паю і не є засновником підприємства- правонаступника; заготівельник – працівник, який провадить заготівлю чого-небудь; -ій: аграрій – те саме, що й землевласник; про того, хто працює в якій-небудь галузі сільського господарства*.

Непоодинокі випадки, коли засобом творення термінологічної назви в економіці АПК є іншомовний іменниковий суфікс **-ізацій-** / **-изацій-**, який додають до основ прикметників та іменників з коренями іншомовного походження, пор.: *біологізація < біологічн(-ий) + -ізацій(-а), екологізація < екологічн(-ий) + -ізацій(-а), аграризація < аграрн(-ий) + -изацій(-а), фермеризації*

< *фермер* + -изацій(-а). Зростання активності іншомовних афіксальних морфем у термінології економіки АПК, як і в інших термінологіях, – на думку О. Стишова, – «є виявом того, що в дериваційних процесах аналізованого періоду досить помітною є тенденція до європеїзації, чи, за іншою термінологією, до інтернаціоналізації словотвірних типів» [4, с. 132].

Префіксація в аналізованій термінології представлена дуже обмеженою кількістю морфем. Дещо більшою активністю відзначаються інтернаціональні префікси та префіксоїди, зокрема: **де-** на позначення усунення, ліквідації чого-небудь, напр.: *деколективізація, денационалізація*; **дис-**, що надає термінові, до якого додається, протилежного або заперечного значення, напр.: *диспаритет*; **екс-** зі значенням «колишній, який утратив своє становище», напр.: *екс-колгосп*.

На відміну від слів загального вжитку терміни економіки АПК обмежено утворюють префіксально-суфіксальним способом. Це свідчить про непродуктивність цього способу в досліджуваній термінології. Таким способом утворився ще на початку ХХ століття термін *черезсмужжя* від іменникової основи за допомогою приєднання префікса **через-** та суфікса **-j/-**, який позначав поняття «розташування земель одного господарства впереміж із чужими угіддями». У радянські часи цей термін був обмежений у використанні, але внаслідок відродження поняття багатьох власників землі він актуалізував своє значення та повернувся до термінології АПК, де останнім часом набув ще одного значення – «своєрідне розташування, чергування різних полів, ділянок» [5, с.1375].

Термінологія на позначення понять агропромислового комплексу розширює свої межі за рахунок складних слів. Складання слів – прийом побудови формальних конструкцій унаслідок поєднання слів (або основ) чи їхніх скорочень (усічень), чим він відрізняється від інших різновидів морфологічного словотвору, орієнтованих на творення простих слів. Складні агроекономічні терміни утворилися на основі трьох способів складання – основоскладання, або композиції, словоскладання, яке об'єднує зрощення і юкстапозицію, та аббревіації, і налічують у нашій картотечі 190 одиниць.

Більшість складних термінів (комполітів) економіки АПК утворена внаслідок об'єднання в одній лексичній одиниці двох і більше основ повнозначних слів за допомогою сполучних голосних (за іншою термінологією – інтерфіксів) **о**, **е(є)**, які дослідники вважають однією з основних релевантних ознак таких одиниць [6, с. 115; 7, с. 171; 3, с. 144], напр.: *виноробство, водовіддача, землевласник, землеустрій* тощо. Розрізняють основоскладання чисте й ускладнене суфіксом [6, с. 115]. Продуктивнішим у досліджуваній термінології є складно-суфіксальний спосіб, коли процес поєднання основ супроводжується суфіксацією. пор.: *землекористування, землекористувач* і под. Прикладами чистого основоскладання є складні терміни на зразок *хмелеплантації, хмелесировина* тощо.

За морфологічними ознаками основ та способом їх поєднання українські агроекономічні терміни можна поділити на кілька типів.

До першого типу належать складні терміни, компонентами яких є основи іменників, напр.: *хмелесировина, хмелебізнес, хмелеплантація, олієпідприємство*.

Другий тип становлять терміни-комполіти з першою субстантивною і другою дієслівною основою, утворені на базі об'єктної синтаксичної конструкції, до складу якої входить дієслово із залежним іменником, пор.: *володіти землею – землеволодіння; облаштувати землі – землеоблаштування*. Тут переважають терміни на позначення осіб та абстрактних процесів. У межах словотвірної категорії назв осіб засвідчуємо незначну кількість складних термінів з нульовим суфіксом (*винороб, хлібороб, землероб*) та із суфіксами **-ець** (*орендодавець*), **-ач** (*землекористувач*), **-ник** (*олієвиробник*). Варто зауважити, що постпозитивний компонент **-роб** деякі українські мовознавці вважають уже суфіксоїдом [3, с. 131]. Комполіти на позначення абстрактних понять та процесів належать до словотвірних типів із суфіксами **-нн-** (*кормозабезпечення, землерозпорядження*), **-ств-** (*кормовиробництво*) та з нульовим суфіксом (*землеустрій*).

Дещо меншу за обсягом групу становлять складні терміни третього типу, мотивовані сполученням іменника із залежним прикметником. До цього типу належать комполіти, утворені чистим складанням основ, зокрема *трудодень*, що є назвою одиниці робочого часу, та ускладнені суфіксом **-j/-**, наприклад *далекоземелля*.

До останнього типу належить термін-комполит «одноосібник», числівникова основа якого поєднується з іменниковою за типом підрядного зв'язку слівформ та супроводжується суфіксом **-ник**. Крім запропонованої, відома й інша словотвірна похідність цього іменника, а саме його утворюють від основи складного прикметника *одноосібн(-ий)* за допомогою суфікса **-ик**.

У термінології економіки АПК найбільшу групу становлять терміни-комполити, першою частиною яких є основа залежного іменника «земля». Тут їх близько 20, причому 7 з них, що позначають абстрактні поняття, процеси та властивості, не засвідчено жодним із словників. Серед них: *землевлаштування, землеоблаштування, землеоцінка, землевіддача, землерозпорядження, землеустрій* та ін. Активність вживання таких утворень пояснюємо позамовними процесами останніх років, епіцентром яких є земля.

Не можна не відзначити те, що в аналізованій термінології зростає кількість термінів-іменників, утворених словоскладанням. У межах цього способу вчені розглядають зрощення та юкстапозицію [6, с. 32–33; 3, с. 148]. Термінів (зрощень), що є результатом поєднання кількох синтаксично пов'язаних слів, які зберігають свою граматичну форму, проте об'єднані спільним наголосом та мають закріплені порядок компонентів, у термінології економіки АПК дуже мало, напр.: *франко-поле*.

Терміни-юкстаполити (утворені способом складання слів; лат. *juxta* – поряд, біля; *positio* – місце) набувають усе більшого поширення в термінології економіки АПК. Н. Ф. Клименко визначає юкстапозицію як «складання кількох оформлених слів або форм слів в одну лексичну одиницю, для якої характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних» [1, с. 3]. Складники таких термінів – цілі слова, що поєднуються безпосередньо, без з'єднувальних голосних за допомогою дефіса й виражають одне поняття.: *земля-капітал*.

До термінів-юкстаполитів зараховуємо й ті, складники яких пов'язані апозитивними (означальними) відношеннями. Це – переважно назви осіб за видом занять в АПК, пор.: *економіст-аграрник, селянин-пайовик, фермер-орендар, фермер-підприємець, вчений-аграрій, власник-розпорядник, заготівельник-переробник, менеджер-заготівельник, підприємець-аграрник, працівник-аграрій*. Зауважимо, що в зазначених вище терміноодинацях обидва елементи виявляють здатність до морфологічної змінюваності, пор.: *працівник-аграрій* (Н. в.) і *працівника-аграрія* (Р. в.) тощо.

З-поміж галузевих термінів-юкстаполитів вирізняємо лексему *селяни-кількагектарники*, утворену поєднанням препозитивного суфіксального українського слова *селяни* й постпозитивного складного утворення *кількагектарники*, що постало суфіксально-складним способом на основі числівниково-іменникової сполуки *кілька гектарів*.

Відзначимо, що з юкстаполитів легко виокремити самостійні терміни, які зберігають своє формально-граматичне оформлення, пор.: *господарство-постачальник* та *господарство* і *постачальник*.

У термінології економіки АПК простежуємо активне творення різних складноскорочених слів, що також зумовлено тенденцією до заощадження мовних засобів. Особливий тип мовної компресії становлять складноскорочені назви, або аббревіатури, які услід за М. Я. Плющ, поділяємо на три типи: складові, мішані та ініціальні [8, с. 181].

Перший тип представлений складноскороченими термінами, які утворені з усічених основ кількох слів: *радгосп* – *радянське господарство*, *колгосп* – *колективне господарство*, *агропром* – *аграрна промисловість*, *держгосп* – *державне господарство*. Терміни складового типу становлять кількісно невелику групу й належать до утворень радянських часів, які набувають статусу пасивної лексики й поступово відходять на периферію термінології економіки АПК.

Терміни другого, мішаного типу постали внаслідок поєднання усіченої основи одного слова чи кількох із цілим словом: *натуроплата, племферма, агрофірма, агротехсервіс, агроєкосистема*. Це найпродуктивніший тип творення складноскорочених термінів, що, на думку О. А. Стишова, спричинено «збереженням одного повного слова, яке сприяє більшій прозорості внутрішньої форми аббревіатур, полегшує їх розуміння та сприйняття слухачами і читачами, активізує подальшу їх кодифікацію» [4, с. 154].

Надзвичайно поширеними є складноскорочені терміни, утворені поєднанням усіченого слова-означення іншомовного походження та повного слова-означуваного. У найновіших дослідженнях зазначено, що запозичені усічені основи, зокрема **бібліо-**, **гідро-**, **електро-**, **кіно-**, **радіо-** та ін., у певній термінології виконують класифікаційну функцію, суть якої полягає в тому, що «вони

виражають загальне значення належності до певної предметної галузі й виконують роль своєрідного семантичного кліше» [9, с. 624]. Найуживанішим усіченим означальним компонентом у термінології АПК виступає **агро-**. Сприйняття й тлумачення цього компонента в різних лінгвістичних працях останніх років неоднозначне. О. А. Стишов вважає, що **агро-** є початковим скороченим компонентом від прикметника *аграрний* [4, с. 155]. Ця думка видається слушною, оскільки **агро-**, як і більшість подібних компонентів, не виражає певного поняття, а вказує на належність до терміносистеми економіки АПК, напр.: *агрофірма, агротехніка, агроекологія, агрогосподарювання, агрогосподарство*. Це нині найпродуктивніший словотвірний тип, бо за ним утворено близько 50 термінів економіки АПК. Усічена основа **агро-**, зі своїм стандартним значенням уживається в препозиції до загальнонаукового або економічного терміна, що дає підстави вважати її аброосною.

Помітно активізувалося використання аббревіатур, утворених з кількох скорочених частин, одна з яких **агро-** і повного останнього складника розгорнутої номінації, пор.: *агрогеоценоз, агротехсервіс, агрохімсервіс, райагропостач, агропромбанк*.

До непродуктивних утворень належать терміни з усіченими першими компонентами **прод-** (від *продовольчий*), напр.: *продрозкладка, продродаток*; **натур-** (від *натуральний*), напр.: *натуроплата*; **плем-** (від *племінний*), напр.: *племферма*.

Третій тип становлять ініціальні аббревіатури, або акроніми, утворені на основі ініціальних, тобто початкових звуків чи літер термінів-словосполук.

Серед ініціальних скорочень у термінології економіки АПК найбільшу групу становлять літерні новотвори, утворені за назвами літер: *ОПП (о-пе-ге) – особисті підсобні господарства, СФГ (ес-еф-ге) – селянські фермерські господарства, АПФ (а-пе-еф) – агропромислова фірма; ПСП (пе-ес-пе) – приватне сільськогосподарське підприємство; КСП (ка-ес-пе) – колективне сільськогосподарське підприємство* тощо.

Абревіатури, називаючи об'єкти реальної дійсності, на нашу думку, є вторинними номенами, оскільки вони постали на базі словосполучень, які вже виконували номінативну функцію. Багатокомпонентні словосполучення, що номінують актуальні агроекономічні поняття, а отже, й володіють високим ступенем уживаності, незручні в користуванні. Тому в сучасних термінологіях спостерігаємо тенденцію до заміни подібних громіздких утворень на компактні однослівні структури. Поява аббревіатур зумовлена невідповідністю між єдністю значення та складністю номінативної одиниці.

Галузева термінологія на позначення власних понять економіки АПК сформована на основі наявного мовного матеріалу за допомогою поширених в українській мові способів словотворення. Найбільший словотвірний потенціал у термінології економіки АПК мають термінологічні назви із суфіксами **-нн-**, **-ість**, **-ізацій/-изацій-**; терміни-композиції, першою частиною яких є основа залежного іменника *«земля»*; терміни-юкстапозити, складники яких пов'язані апозитивними (означальними) відношеннями; терміни-аббревіатури, утворені поєднанням усіченого слова-означення іншомовного походження **агро-** та повного слова-означуваного; літерні новотвори, що набувають загального визнання та поширення.

1. Клименко Н. Ф. *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові* / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с. 2. Акуленко В. В. *Вопросы интернационализации словарного состава языка* / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1972. – 216 с. 3. Хорунжий М. Й. *Організація агропромислового комплексу* / М. Й. Хорунжий. – К. : КНЕУ, 2001. – 340 с. 4. Стишов О. А. *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації)* / О. А. Стишов. – К. : КНЛУ, 2003. – 388 с. 5. *Великий тлумачний словник української мови* / [уклад. і гол. ред. Бусел В. Т.]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с. 6. *Словотвір сучасної української літературної мови* / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наук. думка, 1979. – 406 с. 7. Азарова Л. Є., Костюк А. Д. *Спеціалізований курс з технічної, фізичної та математичної термінології* / Л. Є. Азарова, А. Д. Костюк. – Вінниця, 1998. – 98 с. 8. *Сучасна українська літературна мова: підруч.* / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.]; за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2000. – 430 с. 9. *Українська мова: [енциклопедія]*. – К. : вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.